

Mətanət Bahadur qızı Mehdiyeva¹ İMADƏDDİN NƏSİMİ YARADICILIGINA NƏZƏR

Azərbaycanın şair və yazıçılarını dünyada tanımaq, onların yaradıcılıq nümunələrini ölkəmizdən kənarında yaymaq ədəbiyyatımızın qədimliyini, zənginliyini bir daha sübut edir. Məruzədə İ.Nəsiminin geniş düşüncə sahibi, bədii söz sənətinin güdrətli nümayəndəsi olduğu bir daha diqqət çətdirilir.

İ.Nəsimi Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi güdrətli söz sənətkarlarındanır. Nəsimi təkcə şair yox, həm də sufidir, böyük düşüncə və mənəviyyat adamıdır. ABŞ yazıçısı Cozef Nort Cordano Brunonu Qərb dünyasının Nəsimisi adlandırır. O, Nəsiminin şahlar, sultanlar dövründə cəhalət zülmətində ictimai ədalətsizlik hökm sürən bir zamanda Prometei kimi canını, qəlbini məşələ döndərərək qaranlıqlara ildırım kimi şəfəq saçdığını qeyd edir.

Dahi şair Şərqi zəngin mədəniyyəti üzərində ucalmış, bədii söz sənətinin qiymətli incilərini yaratmışdır. Onun zəngin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Şairin əsərləri dünya poeziyasının ən kamil nümunələri sırasında yer almışdır. Xalq ruhundan almış olduğu üslubu orta əsr Azərbaycan dilinin məna imkanlarını bütün dolğunluğu ilə əks etdirə bilmişdir. Üç dili mükəmməl bilməsi Nəsimini Yaxın Şərq bədii fikrinin bütün incəliklərinə yiyələnməsinə, Azərbaycan şeirinə yeni ruh qatmasına sövq etmişdir. Onun sayəsində dilimiz yüksək dil səviyyəsinə qalxmışdır.

Məlum olduğu kimi, Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən ilk dəfə Nəsiminin 600 illik yubileyi YUNESKO-nun tədbirlər siyahısına daxil edilmiş və 1973-cü ildə beynəlxalq miqyasda qeyd edilmişdir. Bu təşəbbüsü ölkə prezidentimiz İlham Əliyev davam etdirir.

İmadəddin Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bədii-fəlsəfi şeirin özülünü qoymuşdur. Yaradıcılığa aşiqənə şeirlərlə başlamış və sonralar dövrün siyasi, ictimai mövzularına müraciət etmişdir. Nəsimi yaradıcılığı Azərbaycan türkcəsinin tarixi inkişafını öyrənmək üçün ən gözəl mənbədir desək, yanılmazıq. Bu baxımdan Nəsimi yaradıcılığı Azərbaycan poeziyasının və ədəbi dilinin inkişafında mühüm bir mərhələ təşkil edir. Şair əruz vəzninin bəhrlərini Azərbaycan dilinin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmışdır. Üç dildə də mükəmməl nümunələr yaradan şairin parlaq irsi özünəməxsusluğu ilə diqqət çəkir. Şərq poeziyasının ərəb və fars dillərində yazdığı bir zamanda Nəsimi ana dilində “Divan” yazmış və sübut etmişdir ki, Azərbaycan dilində də gözəl nəzm nümunələri yaratmaq olur. Nəsiminin əsərləri Füzuli, Nəvai, Kışvəri, Xətai kimi şairlərin yaradıcılığına da öz təsirini göstərmişdir.

Prof. Nizami Xudiyev qeyd edir ki, “XIII-XIV əsrlərdə klassik üslubun ön plana keçməsi, folklor üslubunun ikinci planda qalması Nəsimi yaradıcılığının timsalında artıq danılmaz fakta çevrilir...Nəsiminin dili həm zəngin, demokratik keyfiyyətli leksikası, həm də dolğun, diferensial sintaksisi ilə Azərbaycan ədəbi dilinin ümumxalq dili əsasında formalaşması dövrünün birinci mərhələsini yekunlaşdırdığı kimi ikinci mərhələsini də başlayır” [1,s.180].

Ədəbi dilimiz, təbii ki, bəsitlikdən dolğunluğa, qeyri-mütəhərriklərdən çevikliyə gəlmişdir və bu zaman müxtəlif cizgiləri ilə seçilən mərhələlər keçmişdir. Nəsimi yaradıcılığı XIII-XIV əsrləri əhatə edən mərhələnin tərkibinə daxildir. Görkəmli tədqiqatçı C.Qəhrəmanov Azərbaycan dilinin formalaşdığı bir dövrdə yaşayıb-yaradan Nəsiminin ədəbi dilimizin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirdiyini, onun sabitləməsinə, inkişafına əsaslı təsir göstərdiyini qeyd edir [2].

Diqqət etdikdə görürük ki, XIII-XIV əsrlərdə təcridən klassik üslub ön plana keçir, folklor üslubu isə ikinci planda qalır. Bu proses Nəsimi yaradıcılığında danılmaz fakta çevrilir. Sənət-karın bədii irsi bütünlüklə *əruz* vəznindədir. O, ərəb poeziyasının vəznini olan əruzunu çox məharətlə türk şeiri ilə uzlaşdırı bilmişdir. Şairin yaradıcılığında aparıcı janr *qəzəldir*. Onun şeirlərini *mövzu-məzmun* və *ideya istiqamətinə* görə *təriqət poeziyası, dünyəvi poeziya, dini poeziya nümunələri* və s.kimi qruplaşdırmaq olar. Bildiyimiz kimi, yaradıcılığının ilkin dövrlərində Nəsimi *sufiliyə* meyil etmiş, sonra isə F.Nəsiminin *hürufilik* cərəyanına bağlanmışdır. Buna görə də onun yaradıcılığında həm sufiyanə şeirləri, həm də hürufi şeirləri yer alıb. Kəmiyyət etibarilə hürufiyənə şeirləri çoxluq təşkil edir. Bir hürufi sənətkarı kimi *insana münasibət*, daha doğrusu, *insan konsepsiyası* Nəsiminin poetik-fəlsəfi aləmində əsas məsələlərdəndir. Bəşəri və ilahi keyfiyyətləri ilə seçilən *“insan” obrazı* Nəsimi yaradıcılığında özünəməxsusluğu ilə diqqət çəkir. Şair insana ilahi varlığın bir zərəsi kimi baxır. İnsan-Tanrı münasibəti onun yaradıcılığının əsasında dayanır. Nəsiminin insan obrazı əzəli və əbədidir. Filosof sənətkarın hürufi məslək və hürufi dünyagörüşünə malik lirik qəhrəmanı hər şeydə insanı görür. Məhz bu səbəbdən də Nəsiminin insan konsepsiyasının zirvəsində **kamil şəxsiyyət problemi** dayanır. Bu özünü və ilahi həqiqətləri aşkar edən, hərflərin elmini bilən, nəfsin əsarətinə düşməyən, hürufi görüşlərini dərk edərək qəbul edən, insanı və Haqqı sevən həqiqət yolçusudur. **Eşq fəlsəfəsi** Nəsimi yaradıcılığında da xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. Şair əzəldən eşq ilə bir olmuşdur. Eşq şair üçün əzəli bir qismətdir. Nəsimi eyni zamanda yaşadığı dövrün elmlərini, dinlərin tarixini, məntiq, riyaziyyat və astronomiyani dərin bilmişdir.

Nəsimi yaradıcılığı dünyanın əksər ölkələrinə bəllidir. Şərq xalqlarının mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus yer tutan Nəsimi yaradıcılığı uzun illərdən bəri elmi-ədəbi fikrin diqqət mərkəzindədir. Nəsimi ilə bağlı çox sayda araşdırmalar aparılmışdır. Bu araşdırmalar Azərbaycanla yanaşı, dünyanın bir sıra ölkələrində də aparılmışdır. Nəsiminin zəngin irsi bu gün Avstraliya Milli Kitabxanası, Britaniya Muzeyi Kitabxanası, Düşənbə Əlyazmalar Fondu, Tehran Milli Kitabxanası, Təbriz Milli kitabxanası, İstanbul Topqarı Sarayı Muzeyi Kitabxanası və başqa kitabxanalarda qorunur. Şairin əsərləri ilk dəfə XIX əsrin 40-cı illərində İstanbulda nəşr edilib. Azərbaycanda isə 1923-cü ildə “Maarif və mədəniyyət” jurnalının birinci nömrəsində çap olunmuşdur. Bu jurnalda şairin bir neçə qəzəli nəşr olunub.

Azərbaycanda şairin həyat və yaradıcılığı geniş tədqiqata cəlb olunub. Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Nəsimi yaradıcılığında ilk dəfə bəhs edən S.Mümtaz olub. O, 1926-cı ildə “Seyid İmadəddin Nəsimi” kitabını nəşr etdirib. Bu kitabda şairin Azərbaycan və fars dillərində şeirləri toplanıb. Sonralar Nəsimi yaradıcılığını araşdıran Həmid Araslı 1942-ci ildə “Fədakar şair” adlı monoqrafiyasını ərsəyə gətirir. Alim sonrakı illərdə isə “Nəsimi” monoqrafiyasını, 1973-cü ildə isə şairin “Seçilmiş əsərləri”ni kitab halında nəşr etdirir. Onun “Nəsimi” kitabı şairin 600 illik yubileyi zamanı səkkiz dildə çap olunur. Prof.Q.Paşayev qeyd edir ki, akademik Həmid Araslı “İmadəddin Nəsimi” əsərində ilk dəfə olaraq şairin həyat və fəaliyyətindən

geniş söz açılıb, şairin ölümünə təkcə dini baxışlarına görə deyil, siyasi baxışlarına görə də fitva verildiyinə işarə edib. Bu kitabda ilk dəfə olaraq Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı geniş izahat verilib.

Şairin ana dilində divanının elmi-tənqidi mətnini ilk dəfə Azərbaycan alimi C.Qəhrəmanov nəşr etdirmişdir. O, Bakı, Leningrad və İrəvan əlyazmaları fondlarında saxlanılan beş nüsxəni İstanbul və Bakı nəşrləri ilə tutuşduraraq şairin ana dilində əsərlərinin ilk elmi-tənqidi mətnini ərəb əlifbası ilə nəşr etdirmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Nəsiminin irsi son dərəcə təhriflərə uğramışdır. Bunun birinci səbəbi Nəsiminin davamçılarının hürufiliyin ciddi təqib olunduğu bir dövrdə şairin divanının üzünü köçürərkən müəyyən dəyişikliklər etməyə məcbur olmaları idi. Digər tərəfdən də Nəsiminin işlətdiyi ifadələri başa düşməyən katiblərin bəzi kəlmələri dəyişməsi olmuşdur. Odur ki, şairin elə beytləri var ki, bir əlyazmada o birisindən fərqlidir.

2017-ci ilin mayında Parisdə YUNESKO-nun baş qərargahında Nəsiminin vəfatının 600 illiyinin qeyd edilməsi və 2018-ci ilin sentyabrında ölkəmizdə Nəsimi şeir, incəsənət və mənəviyyat festivalının təntənəli şəkildə keçirilməsi, 2019-cu ilin "Nəsimi ili" elan edilməsi ölməz şairin xatirəsinə dərin ehtiramın ifadəsi hesab oluna bilər. Şairin yaradıcılığın tədqiqatına cəlb olunması, müxtəlif monoqrafiyaların ərsəyə gəlməsi şairə olan böyük ehtiramdan, sevgidən irəli gəlir. Nəsiminin 650 illik yubileyi münasibətilə nəşr edilmiş kitablar içərisində "Nəsimi və ardıcılları: Üsuli – Ruhi Bağdadı" kitabı da diqqət çəkir. Kitabın müəllifi yazıçı-publisist və ədəbiyyatşünas, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı Şöhrət Səlimbəyliydir. 2019-cu ildə nəşr olunmuş "İmadəddin Nəsimi" adlı kitab (bibliografiya)da şair haqqında yazılmış sanballı əsərlər sırasındadır [3].

Böyüməkdə olan gənc nəslin yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyə olunmasında Nəsimi yaradıcılığının böyük əhəmiyyəti var. Xüsusən də, 2019-cu ilin "Nəsimi ili" elan olunması bu işdə müəyyən tədbirlərin, konfransların, şeir müsabiqəsinin, poeziya gecəsinin, virtual kitab sərgisinin, maarifləndirmə xarakteri daşıyan dəyirmi masaların keçirilməsi üçün zəmin yaratdı. Virtual kitab sərgisində şairin Azərbaycan dilində çap olunan kitabları ilə yanaşı, rus, ingilis, türk və digər dillərdə nəşr olunmuş kitabları da nümayişə cəlb olundu. Bu mövzuda audio resurslar, sosial şəbəkələrdə, eləcə də kütləvi informasiya vasitələrində Nəsimi yaradıcılığını təbliğ etmək məqsədəuyğun oldu. Bu işlər Nəsimi irsini, onun ölümsüz şeiriyatı nı, yaradıcılığında ifadə edilən əxlaqi dəyərləri gənclər arasında, eləcə də ölkədən xaricdə təbliğ etmək üçün çox əhəmiyyətlidir.

Nəsimi yaradıcılığının geniş arenada təqdidatına cəlb olunması çox qürurverici bir işdir. Nəsiminin yaradıcılığını gələcək nəsillərə çatdırmaq, bu yaradıcılığın incəlikləri ilə tanış etmək, bir sözlə dahi şairi sevdirmək üçün onun yaradıcılığını incələmək gərəkir. Nəsimi yaradıcılığı o qədər dərin, əhatəli və maraqlıdır ki, bu haqda istənilən qədər araşdırma aparmaya imkan verir. İstər orta, istərsə də ali məktəblərdə şairin yaradıcılığının tədrisi daim yüksək səviyyədə olmalı, həm ölkəmizdə, həm də dünya miqyasında geniş təbliğ olunmalıdır. Dilimizin tarixinin tədrisi zamanı Nəsiminin dili əsl mənbədir. Gənc nəslə bu mənbədən bəhrələnməyə, müqayisəli şəkildə öyrənməyə sövq etməliyik. Bu gün Nəsimi bütün dünyada təbliğ olunur. Bu baxımdan biz də çalışmalıyıq ki, şairin bədii irsini daim araşdırmaya cəlb edək.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi, Seçilmiş əsərləri, I cild, Bakı, 2012
2. Qəhrəmanov C. Azərbaycan ədəbi dilində fəlsəfə terminləri" nam. dis, Bakı, 1955
3. Vəliyeva M., Əfəndiyeva G., Misirova G. İmadəddin Nəsimi, Bakı, 2019

A LOOK AT IMAMEDDIN NASIMI'S CREATIVITY

Summary

Nasimi is our genius poet who has always been interested in research as the founder of the philosophical ghazal that originated in the mother tongue in the history of Azerbaijani literature. His creativity constitutes an important stage in the development of Azerbaijani poetry and literary language. The poet's work has had its influence on all Turkish literature. Nasimi is considered one of the greatest representatives of socio-philosophical poetry not only in Azerbaijani literature, but also in the East in general. His creativity has attracted the attention of not only Azerbaijani researchers, but also most of the world researchers.

The works of Nasimi, who was a poet of all Middle and Middle Eastern peoples, were widely spread not only in Azerbaijan, but also in Turkey, Iraq, Syria, and Aleppo. Currently, the poet's works are preserved in many libraries around the world. His Divan (selected poems of a poet) was published in Azerbaijan by Hamid Mammadzade. In Turkey, the works of the poet are preserved mainly in Istanbul and Ankara. In the Ankara National Library, scientist Pasha Karimov published the poet's two divans. The poet's five poems are also included here. It should also be noted that more than 35 manuscripts of the poet are stored in Istanbul. The Institute of Oriental Studies of Uzbekistan has 4 manuscripts of Nasimi.

In Azerbaijan, many scholars have involved the poet's work in research and have written monographs on this topic. J. Gahramanov studied the poet's lexicon in a very comprehensive way. The cantata "Nasimi" dedicated to the poet (J. Jahangirov), the symphonic poem of the same name by A. Rzayev, the ballet "Nasimi" by F. Amirov, as well as the film "Nasimi" are valuable examples of art as a source of his life and work. In the Central Library named after M. Sh. Vazeh of the Yasamal District Centralized Library System of Baku City Culture General Department, a playcast was prepared in connection with the 650th anniversary of the birth of the great Azerbaijani poet Imadaddin Nasimi and the "Year of Nasimi".

Holding events related to Nasimi's creativity in many countries of the world is one of the commendable things. We can give an example of such works at the event dedicated to the 650th anniversary of the genius poet at the Sapienza

University of Rome within the framework of “Nasimi Days” in Italy. At this event, the poet's jubilee was specially celebrated and the presentation of the book “Poetry of Nasimi” translated into Italian was held. Also, in the capital of Kazakhstan, Astana, the book “Creation of the great Azerbaijani thinkers Nizami, Nasimi and Fuzuli” co-authored by Vidadi Salahov and Kalimash Begalinova was published in Russian language. It is a very proud thing that Nasimi’s creativity is being presented in a wide arena.

Keywords: Nasimi’s creativity, “Nasimi’s year”, perfect identity problem, philosophy of love

ВЗГЛЯД НА ТВОРЧЕСТВО И МАМЕДДИНА НАСИМИ

Резюме

Насими – наш гениальный поэт, который всегда интересовался исследованиями как основоположник философской мысли на родном языке в истории азербайджанской литературы. Его творчество составляет важный этап в развитии азербайджанской поэзии и литературного языка. Творчество поэта оказало влияние на всю турецкую литературу. Насими не только в азербайджанской литературе, но и вообще, она является величайшим представителем социально-философской поэзии Востока. Его творчество привлекло внимание не только азербайджанских исследователей, но и исследователей многих стран. 650-летие со дня рождения великого азербайджанского поэта Имадеддина Насими и «Год Насими» в Центральной библиотеке имени М.Ш. подготовлен плейлист.

Произведения Насими, поэта всех ближневосточных народов, при его жизни получили широкое распространение не только в Азербайджане, но и в Турции, Ираке, Сирии, Алеппо. В настоящее время произведения поэта хранятся во многих библиотеках мира. Диван был издан в Азербайджане Гамидом Мамедзаде. В Турции произведения поэта в основном хранятся в Стамбуле и Анкаре, ученый Паша Каримов издает два дивана поэта в Национальной библиотеке Анкары. Также есть пять стихотворений поэта. Также следует отметить, что в Стамбуле хранится более 35 рукописей поэта. В Институте востоковедения Узбекистана хранятся 4 рукописи Насими.

В Азербайджане многие лингвисты привлекли творчество поэта к исследованиям и написали монографии на эту тему. Дж. Кахраманов очень всесторонне изучил лексику поэта. Ценными образцами искусства являются кантата “Насими”, посвященная поэту (Дж. Джахангирову), одноименная симфоническая поэма А. Рзаева, балет “Насими” Ф. Амирова, а также фильм “Насими” как источник его жизни и творчества.

Похвально и проведение мероприятий, связанных с творчеством Насими, во многих странах мира. Пример таких работ мы можем привести на мероприятии, посвященном 650-летию гениального поэта в Римском университете Ла Сапиенца в рамках “Дней Насими”, проходивших в Италии. На этом мероприятии был особо отмечен юбилей поэта и представлена переведенная на итальянский язык книга “Поэзия Насими”. Также в столице Казахстана Астане вышла на русском языке книга “Творчество великих азербайджанских мыслителей Низами, Насими и Физули” в соавторстве с Видади Салаховым и Калимаш Бегалиновой.

Ключевые слова: творчество Насими, “Год Насими”, проблема совершенной личности, философия любви

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva